

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/kaposi-zoltan-az-uzemtorteneti-kutatasok-multja-es-lehetseges-eredmenyei-02-04-03/>

Kaposi Zoltán

Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

A történeti kutatások egy sajátos és ritkán tárgyalt területéről ad átfogó képet az ismert gazdaságtörténész, ráadásul a történelemtanítás számára nagyon jól használható, didaktikus módon. Először a közgazdaságtudomány és gazdaságtörténet-írás viszonyát tisztázza, majd az európai közeg rövid bemutatását követően az üzemtörténet-írás hazai múltjáról és jelenéről ad mértéktartó és korrekt áttekintést. Arra is ügyel, hogy a témából fakadó túlzott főváros-központúságot dél-dunántúli példák sokaságával ellensúlyozza, némi lokálpatriotizmust is becsempészve a témába. Az egyetemi oktató szerző jövőképet is felpróbál vázolni az üzemtörténeti kutatásokat illetően. Az összkép optimizmusra ugyan nem ad okot, de a reménytelenség kódét sikerül a szerzőnek eloszlatnia. Összességében elmondhatjuk, hogy a történelemtanításban is jól hasznosítható ismeret- és tudásanyagot közvetítünk a tanulmánnyal olvasóinknak, melyet bőséges szakirodalom-jegyzék egészít ki, további tájékozódásra ösztönözve.

A közgazdaságtudomány és a gazdaságtörténet-írás

Az európai gazdaság XVIII. századi modernizációja során kialakult a rendszeres közgazdaság-elméleti gondolkodás, amely nagyban támaszkodott a korabeli történeti ismeretekre. A XVIII–XIX. század fordulójának klasszikus közgazdászait (Smith, Ricardo, Malthus) olvasgatva szembeötlő, hogy az általuk vizsgált kérdések legtöbbször történeti beágyazottságú;¹ a közgazdaságtudomány elméleti tételeinek megfogalmazásakor a gazdasági folyamatok történetére, mint verifikációs bázisra tekintettek, a történeti teret és időt elemezve annak gazdasági általánosságait fogalmazták meg. A gazdaságról való gondolkodás persze nem ragadt le a makrogazdasági elméleteknél. A XVIII. századi mezőgazdasági forradalom magával vonta az agrárgazdálkodás piaci szemléletét, melynek egyenes következménye volt a mezőgazdasági üzemtan létrejötte. Az üzemtan hőskorát a XVIII. század közepén élt angol Arthur Young munkássága környékére tehetjük, ám igazán maradandó üzemtani alkotások inkább Közép-Európában, azon belül is elsődlegesen Németországban születtek meg, főleg Albrecht Daniel Thaer alapvető munkái révén.² Az üzemtan logikája kezdetben a szembeállításon alapult, amikor is a régi, tradicionális agrárgazdaság működési modelljét hasonlították össze a modern (főleg angol) gyakorlattal, bizonyítva az újabb modell fontosságát és előnyeit. Mindebből kiderül, hogy a nemzetgazdaságtanból kiváló, s önállóságra szert tevő gazdaságtörténet mint szaktudomány egyaránt alapozhatott a makro- és a mikrojellegű gazdasági értelmezésre is.

A gazdaságtörténet önálló szaktudományos formáját az 1870-es évek táján nyerte el, s nem véletlen, hogy származása is elsődlegesen a közép-európai terület volt.³ A nyugati térségektől elmaradottabb, tőkeszegényebb területeken felmerülő erőltetett fejlődés gondolata involválta a gazdaságtörténet iránti szakmai igényt. Egyre több olyan történeti jellegű munka született a XIX. század középső harmadában, amely a gazdasággal

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

összefüggő kérdések történetiségét mutatta be. Olyan kérdéseket kezdtek el elemezni különböző szakterületen működő tudósok, amelyek gazdasági vonzatai egyértelműek voltak, ám értelmezésük a korabeli jelen szempontjából is lényeges volt. Az egyik nagy témakör az állam és intézményei működése volt, hiszen az 1870-es évektől kialakult német állami gazdasági gyakorlat – s tegyük hozzá mindjárt, hogy az 1880-as évektől az osztrák és a magyar gazdaságpolitika is – a költségvetés deformálása révén állami beruházásokkal próbálta meg a gazdasági növekedést meggyorsítani, s lemaradását megszüntetni.⁴ Ennek jegyében vizsgálták azokat a gazdasági és társadalmi kérdéseket, amelyek az elmaradottságot okozhatták. Örök kutatási kérdés maradt jó ötven éven keresztül a gazdaságtörténet számára a jobbágykérdés megoldása, hiszen ezekben az országokban a központi szabályozások nem tudták a problémát teljes egészében megoldani, s az agrártúlnépesedés, az 1880-as évek nyomott árú piacai, az agrármozgalmak további nehézségeket vetettek fel. Lényeges vonása volt a kialakuló német gazdaságtörténet-írásnak, hogy kezdettől fogva nagy hangsúlyt fektettek a történeti különösség kategóriájára. Joggal jegyezte meg Ránki György egyik munkájában, hogy a „*gazdaságtörténet... az általánosítás elleni harcban keletkezett*”.⁵

A magyarországi üzemtörténet kezdetei⁶

Ebben az európai közegben a magyarországi gazdaságtörténet-írás tárgyrendszere időről időre sokat változott. A XIX. század utolsó harmadában, a tudományos igényű gazdaságtörténet-írás nálunk is alapvetően makromegközelítésű volt. A korabeli gazdaságtörténet-írás kiváló elemzéseket nyújtottak a magyarországi jobbágyág átalakulásáról, az ország gazdasági változásairól, egy-egy nagyobb korszak főbb gazdasági kérdéseiről.⁷ Segítségükre lehetett – s egyben mutatja is az előrelépést – az 1894-ben megindult Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle⁸, hiszen a pozitivista szemléletű történetírás ettől kezdve nagyban támaszkodhatott a helyi jellegű publikált források egyre nagyobb tömegére. Az ipar- és bányászattörténet területén is inkább az átfogó munkák domináltak.⁹ Ezek eleinte a nagyobb politikai korszakok ágazati változásait mutatták be,¹⁰ de később, a XIX. század vége felé megjelentek az első nagyüzem- és gyártörténetek, amelyek leginkább a cégek fennállásának jubileumaihoz kötődtek. Megindult az önportrék, a vállalkozói életrajzok készítése is, amelyekben – megrendelésre – egy-egy család vagy vállalkozó gazdasági és társadalmi felemelkedése volt a téma.¹¹ Az ilyen biográfiák mértéke azonban sohasem érte el a nyugati országokban kialakult szintet.¹² Közöttük néha realizisztikus gazdasági háttérrel is született, bár kétségtelen, hogy a romantika sokszor erősen áthatotta ezeket az írásokat. A pénzügy területén – főleg a reformkorban megalakult takarékpénztárak 50. évfordulója kapcsán – a XIX. század végén több olyan elemzés látott napvilágot, amely egy-egy pénzügyintézmény korábbi félévszázados működését mutatta be.¹³ Már ezek az esetek is világosan jelzik, hogy volt szakmai és olvasói igény a nagy állami gazdasági folyamatok felvázolása mellett a helyi életet erőteljesen befolyásoló, vagy azt meghatározó vállalkozások és gazdasági intézmények történeti jellegű bemutatására.

A két világháború közötti időszakban az agrártörténet-írásban az ún. Domanovszky iskola révén utat tört magának az üzemtörténet-írás. Ennek során számos nagy kiterjedésű, általában jól működő uradalom működése vált megismerhetővé. Mivel országunkban mind a bruttó hazai termék előállításában, mind a foglalkoztatásban sokáig a mezőgazdaság volt az elsődleges ágazat, nem véletlen, hogy a kutatók előszeretettel fordultak az uradalmak kutatása felé. Csapody Csaba, Wellmann Imre, Komoróczy György és a többiek főleg a jelentősebb forrásanyaggal rendelkező, általában családi levéltárakban megmaradt

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

irategyüttesekre támaszkodva végeztek elemzéseket a XVI–XVIII. századi uradalmak gazdasági és társadalmi folyamatairól.¹⁴ Maradandó, értékes alkotások születtek abban az időben, amit az is bizonyít, hogy az összehasonlítás módszeréhez nyúlva a ma megjelenő agrártörténeti munkák is igen sokat hivatkoznak ezekre a könyvekre. Ez az irányzat szoros rokonságot ápol a hasonló jellegű német gazdaságtörténettel, amely a klasszikus közgazdasági alapelvek alapján kiváló elemzésekkel állt elő. Az irányzat előnye a gondos forrásfeltárás és a világos következtetések rendszere volt.¹⁵ Mindez éles ellentétben állt a korszakot meghatározó politikaorientált szellemtörténeti felfogással.

A magyar nagybirtok kutatása mellett születtek érdemi eredmények az ipartörténet terén is. Mindez persze szorosan illeszkedett az ország megváltozott gazdasági szerkezetéhez: a megcsonkított, ipari nyersanyag-kitermelő vidékeit elveszítő trianoni Magyarországon egyre fontosabbá vált az ipar és a széles értelemben vett szolgáltatási szektor. Nem véletlen, hogy a közgondolkodásban is egyre jelentősebb szerepet játszó iparról gomba módra szaporodtak az üzemtörténeti alkotások. Ezek többsége ebben az időszakban egyértelműen a fővárosi vállalatokról szólt, de számos átfogó jellegű munka is megjelent.¹⁶

A hazai üzemtörténet-írás a második világháború után

A második világháború utáni politikai események kezdetben nem kedveztek a hazai üzemtörténet-írási gyakorlatnak. Magyarország szovjet megszállás alá került, és gazdaságpolitikájában is centralisztikus elvek érvényesültek. A szocializmus korában ismét főleg az állam és a központi gazdaságpolitika témája köré szerveződött a gazdaságtörténet-írás, míg az esetleges ipari vagy agrárjellegű üzemtörténet egyre inkább a másodrangúnak tekintett helytörténetírás kategóriájába sorolódott. A központ kiemelkedése, s a tervgazdálkodás révén mindent meghatározó akarata az 1950-60-as években sokáig béklyóba zárta az üzemtörténet-írást. Tetézte ezt az is, hogy mindenben Budapest fősége érvényesült, s a vidék – főleg a magántulajdonos parasztsága révén – sokáig a városi munkásság ellenségeként állítódott be. A Magyar Tudományos Akadémia átszervezése, az egyetemek és főiskolák politikai hatalom alá hajtása kiszolgáltatottá, s nagyrészt engedelmessé tette az értelmiséget, és sokáig nem tett lehetővé érdemi szakmai változást.¹⁷

Az üzemtörténet szempontjából néhány érdemi, a változásra utaló jelet azért kétségkívül láthatunk. Születtek üzem/gyártörténetek akkor, ha például a gyár fennállásának jubileumát ünnepelték,¹⁸ illetve amikor a szocializmus első 20 vagy 25 éves időszakának értékelése vagy dicsőítése került szóba, s így volt alkalom az állami gazdaságok, a kezdeti földmunkás szövetkezetek, tsz-ek vagy az ipari üzemek működését számba venni.¹⁹ Szaktudományos szemmel persze ezek az alkotások inkább tekinthetők tömény rendszerdicséretnek, mintsem tudományos alkotásnak, viszont (a nem statisztikai) adatgazdagságuk révén máig jól hasznosíthatók a kutatók számára. Az ebben a korban megjelent gazdaságtörténeti munkák között pozitív kivételek vannak persze, hadd utaljunk itt a Szabad György által írt tatabányai és gesztesi uradalom működésének elemzésére.²⁰

A lassan meginduló kutatás eredménye volt az is, hogy jelentős területi és intézményi bázisai alakultak ki a hazai üzemtörténet-írásnak. Ilyen volt például a pécsi Dunántúli Tudományos Intézet (1955 után az MTA hálózatán belül működve), ahol az 1950-es évek első felében két érdemi alkotás is napvilágot látott. Babics András a mecseki kőszénbányászatról, Rúzsás Lajos pedig a Zsolnay gyárról írt igen maradandó alkotást.²¹ Emellett a fővárosi levéltár, az észak-magyarországi iparvidék és a Sopron környéki terület is fontos bázisát adta az üzemtörténeti munkálatoknak.²²

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

Befolyásolta a hazai üzemtörténet-írást a nemzetközi kutatások erősödése is. Az 1920-as években elindult, s az 1950-60-as évekre jelentősen megerősödő angolszász Finance History, a Business History avagy a német Firmengeschichte, az Unternehmensgeschichte egyre inkább utat tört magának a gazdaságtörténet nagy irányzatai között. Az Amerikai Egyesült Államokban már 1927-ben, a Harvard Business Schoolban önálló tanszék jelent meg Business History néven. 1928-ban elindult az első szakfolyóirat, a The Journal of Economic and Business History.²³ A vállalkozástörténet a Harvardon a graduális (BA) képzés tárgya lett. Németországban (némi késéssel) az 1950-es évektől ment végbe áttörés: 1956-ban indult el a Tradition című folyóirat, amelyben – s általában a tudományszak megteremtésében is – oroszánrészt vállalt Wilhelm Treue. Az irányzat terjedése megállíthatatlan volt: 1976-ban megalakult a Gesellschaft für Unternehmensgeschichte, amely társaság elindította a Zeitschrift für Unternehmensgeschichte folyóiratot.²⁴

Az 1968–72 közti gazdasági reform alatt és után azonban végképp kiszabadult a szellem a palackból: az 1970-es éveket már Magyarországon is egyre jelentősebb üzemtörténet-írás jellemzi. Nagy jelentősége volt a hazai ipari üzemek történetének feltárása szempontjából annak, hogy 1967-ben megalakult a Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya, amely megpróbálta koordinálni ezeket a szándékokat, s két évvel később elindította az Üzemtörténeti füzetek sorozatot is. Az 1980-as évek elejétől megjelentek az Üzemtörténeti értesítők, amelyekben az ipartörténet hazai és külföldi irodalmának ismertetésére került sor.²⁵ Némileg „szájba rágó jelleggel” jelentek meg módszertani kiadványok, így például olyan szöveggyűjtemény, amelyben politikailag is erősen orientáltak a kezdő helytörténészeket az üzemtörténet-írás helyesnek vélt módjáról.²⁶ Jelent meg az üzemtörténetről bibliográfia is, szintén a Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya jóvoltából.²⁷

Hangsúlyozzuk, hogy az 1970-es évektől kezdve erőre kapó ipar- és üzemtörténeti kutatások sok esetben maradandó értékeket hoztak létre. Ha csak a dél-dunántúli területen megjelent alkotásokat vizsgálom, akkor Pécs városának ipartörténeti alkotásai mindenképpen kiemelkednek a sorból. A Pécsi Kesztyűgyárról 1977-ben jelent meg olyan üzemtörténeti monográfia, amelyben a szerző végigkísérte a hajdani Hamerli-cég működését az 1860-as évekbeli alapításától kezdve az 1970-es évek sikertermékének, a szimbolikus „pécsi kesztyű” megszületésig tartó folyamatot.²⁸ De említhetjük a korai pécsi gázszolgáltatást megteremtő légszeszgyár történetét feldolgozó kötetet, amely az 1860-as évek közepétől 1970-ig nyújtott rendszeres áttekintést;²⁹ avagy a pécsi vas- és gépipar reprezentánsáról, a Hamerli Gépgyárról, illetve annak jogutódjáról (Sopiana Gépgyár) kiadott könyvet, amelyben a gyár történetét megalakulásától 1965-ig tekintette át a monográfusa.³⁰ Hasonló eseteket még hosszan sorolhatnánk. Nagyon fontos források voltak a szocialista korszak üzemtörténeti kutatásait illetően az egyre sűrűbben kiadott üzemi füzetek, üzemi híradók, amelyek sok esetben reálisan, az adott kor gazdasági összefüggései között tudták megítélni a vállalatok helyzetét.³¹

A szaporodó ipartörténeti munkák mellett az üzemtörténet-írás hagyományos terepe maradt az uradalomtörténet is. Változás a korábbi sikerkorszakhoz képest inkább a feldolgozás módszereiben látszik. Mindenképpen komoly szemléleti változást hozott Tóth Tibornak 1977-ben megjelent, a meryei uradalom történetét feldolgozó elemzése, amelyben a szerző először használt egy uradalom gazdálkodása elemzéséhez kvantitatív módszereket, korreláció és faktoranalízist.³² Ehhez két dolog kellett: a szerző magas szintű közgazdasági és statisztikai ismerete, valamint a piaristák által korábban akkurátus pontossággal vezetett levéltár, amely még ma is több mint 100 folyóméteres anyagot

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

tartalmaz.³³ Bár módszertanilag meglehetősen sokoldalú (s egyben némileg konzervatív is) maradt az uradalomtörténet-írás, de népszerűsége töretlen volt, amit világosan mutat, hogy az 1980-as évektől kezdve évente legalább egy-két minőségi munka látott napvilágot. A mezőgazdasági üzemekkel kapcsolatban említsük még meg az 1958-ban elinduló Agrártörténeti Szemle című folyóiratot, amely rendszeresen közölt uradalomtörténeti írásokat.

Szélesítette a kutatási palettát, hogy az 1960–70-es évek fordulójától megszorodtak a város- és falutörténeti munkák.³⁴ A települések történetének kutatása nem nélkülözhetette a helyi gazdaság számbavételét, a szocialista üzemek valamifajta áttekintését, eredményeik bemutatását. A Dél-Dunántúlon főleg a frissen városi rangot szerző települések jeleskedtek önálló monográfia létrehozásával. Ebben az időben a nagyobb települések közül csak Kaposvárnak született meg egy várostörténeti kötete.³⁵ Leginkább – érdekes módon – Pécs maradt le ebben a folyamatban, ahol ugyan a pécsi ipari üzemekről sokat írtak a szakemberek, ám a város egészének gazdasági fejlődéséről csak 2006-ban jött létre monográfia.³⁶ A decentralizáció jeleként az 1970-es évektől szinte minden hazai levéltár, múzeum, tudományos intézet stb. elindított olyan kiadványokat, amelyekben az adott megyében lévő gazdasági kapacitások elemzése is megtörténhetett.³⁷ A saját, az 1980-as évekbeli egyetemi tanulmányaim kapcsán tudhatom, hogy az akkori tudományos diákköri dolgozatok jelentős része uradalom vagy ipartörténeti feldolgozás volt. Mindebből világosan látszik, hogy az 1970–80-as évek igazi sikerkorszaka volt az üzemtörténet-írásnak, amit nemcsak a megjelent munkák száma, hanem azok egyre magasabb színvonala is bizonyít.

Az üzemtörténet-írás a rendszerváltás után

És mi a helyzet az üzemtörténettel a rendszerváltás utáni időkben? Az egyértelmű, hogy a szakmai kutatási lehetőségek kiszélesedtek. Egyrészt a régi kutatási tabutémák megszűntek. Ma már különösebb érdekek nem kapcsolódnak ahhoz, hogy például a szovjet modellt támogató magyarországi hadiüzemek történetét ne vizsgálja valaki. Ide tartozhatnak a gépgyárak, a finommechanikai vállalatok, vagy sok olyan vállalat, amely korábban az államhatalom részét képezte, megszűnt vagy átalakult. Másrészt a rendszerváltás után a kutathatóság is javult. Óriási veszteség ugyanakkor, hogy a korábbi állami üzemek dokumentációs anyagának nagy része selejtezésre került, így a különböző levéltárak és a felszámoló, iratkezelő cégek sok esetben már csak az iratmaradványokkal találkozhatnak (főleg olyanokkal, amelyekkel nyugdíj- és a munkaviszonyt lehet igazolni). Mindebből az is következik, hogy a hagyományos gazdaságtörténeti kutatási módszerekkel és gyakorlattal közelítve egyes vállalatokról ma már keveset lehet megtudni.³⁸

Nagyon nehezen megválaszolható kérdése a mai kor üzemtörténésének, hogy mit és miért kutassunk? Egy letűnt, s nyilván sokak reménye szerint soha vissza nem térő gazdasági, társadalmi és politikai modell belső összefüggésrendszerét, törvényszerűségeit, aminek a jövő szempontjából egyre kisebb hatása lesz? Vagy maradjunk meg a második világháború előtti, deformált piacgazdasági modellnél, s abból extrapoláljunk mára is használható folyamatokat, modelleket? Vagy tekintsük alapnak a mai piacgazdasági állapotot, helyezük bele Magyarországot a világ rendszerébe, a globalizációs folyamatokba, s azt vizsgáljuk, mekkora különbségek vannak közöttük? Vagy esetleg a mindenkori magyar valóság paraméterei legyenek az irányadók? Ezek nem könnyen meghatározható kérdések, de valahonnan a gazdaságtörténésnek, az üzemek működését vizsgáló szakembernek el kell indulnia, amihez azonban kell egy szemléleti keret. Az egyes doktori

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

iskolák, és az azokon belül folyó egyéni kutatások kitágították a szemléleti határokat. Erősödött a szabad kutatói témaválasztás, s a kérdések, problémák szabad vizsgálata, még akkor is, ha ezáltal kicsit parttalanná is válhatnak a folyamatok.

Javítja hazai lehetőségeinket az, hogy a helytörténeti jellegű üzemtörténet-írásnak óriási előnyei vannak a mainstream gazdaságtörténet-íráshoz képest. Itt fogható meg ugyanis leginkább az ember, s az emberi döntések rendszere. (Ne felejtsük el, hogy a mai közgazdasági kutatásoknak is igen fontos területe az emberi erőforrás.) Az üzemtörténet az a terület, ahol a „homo oeconomicus” gondolkodását, magatartását, viszonyrendszerét meg lehet ismerni. Itt lehet tanulmányozni a gazdaság valós működési világát, a vállalati összefonódottságot, a hálózati működést. Ez az, ahol kiderülhet a város/falu és a nagyüzemek kapcsolata. S hatalmas előnye a vállalati kutatásoknak, hogy megfelelő források birtokában a hagyományos történeti jellegű módszerek mellett a közgazdasági elemzés széles eszköztára is jól alkalmazható. Nem elfelejthető hogy a sok – kisebb-nagyobb – üzem története végül is egyenlő a magyar gazdaság történetével; országos jellegű gazdaságtörténetet csakis mikro-kutatások ismeretében lehet írni.³⁹

Kérdés persze, milyen perspektívát nyújthat az üzemtörténet a mai fiatal doktorandusok számára. Aki egy-egy jelentősebb ipari vagy mezőgazdasági üzem gazdaságtörténeti feltárására adja a fejét, annak számolnia kell a „következményekkel”. Szinte minden tényező, ami befolyásolja a kutatást, negatívan hat a mai fiatalra. A levéltári és egyéb adat- és tényfeltárás fáradságos, lassú és hosszadalmas folyamat. Hosszú éveket kell intenzív kutatással eltölteni úgy, hogy közben valamennyien tudjuk: a mai magyar kutatási infrastruktúra sokszor egyáltalán nem kutatóbarát.⁴⁰ Pedig szembe kell nézni azzal, hogy kutatni egyre inkább csak akkor érdemes, ha az hatékonyan végezhető. És itt nem a történeti kényelmességről van szó, mint azt egyesek feltételezik,⁴¹ hanem a társadalomkutatók által sajnálatos módon meg nem értett hatékonyságról: kutatói verseny nélkül, korszerűtlen módszerekkel és infrastruktúrával csak a letűnt korok emberei állnak neki „dolgozni”. A mai kor világa már másról szól: világos, s általában rövid távú projektek, szoros és szigorú határidők, szakmai és pénzügyi elszámoltatás, az eredmények zsúriztetése, projektekhez kötött állások (és nem élethossziglan megszerzett székek és asztalok). Ezek azok a tényezők, amelyekhez Nyugaton már hozzászórtak a kutatók. Talán nálunk is a XXI. századi nyugati hatékonysággal kellene felnőni a feladatokhoz.

Minden gazdaságtörténész kutató szembesülhet azzal, hogy ha más területre fektetne be hasonló mennyiségű energiát, már akár meg is gazdagodhatott volna. Ez különösen azoknál a doktorandusoknál probléma, akik közgazdasági diplomával a zsebükben kezdtek gazdaságtörténeti kutatásokba. Tapasztalataim szerint éppen ezért nagy az elvándorlás a doktorandusok részéről, ugyanakkor a bölcsészeti végzettséggel rendelkezők mintha kitartóbbak, elkötelezettebbek lennének a kutatás iránt. Ráadásul a történeti kutatás presztízse látványosan csökkent, s a társadalom részéről hamar megkaphatja a kutató a „kitartott”, a „közpénzen eltartott” címkét. Jelentős érdektelenséggel lehet találkozni még szakmai berkekben is: a korai specializáció következménye, hogy a kutatók sokszor 1-2 témával töltik el az életüket, így más területek iránt kevésbé érdeklődnek, hiszen például kit érdekel ma – egy szűk szakmai réteget leszámítva – az, hogy a pécsi Zsolnay gyár hogyan vergődik 20 éve, s hova nyúlnak vissza bajok gyökerei?⁴² Egy nyíregyházi biztos nem, de valószínűleg Szegeden sem okoz a probléma túlzottan nagy társadalmi riadalmat. A doktori kutatások eredményeinek megjelentetése külön tortúra, ma már szinte természetes, hogy a megvédett dolgozatok jelentős része íróasztalfiókban marad.

Van még egy nehézség, amivel szembe kell nézni, s ez a nemzetközi kutatásokhoz képest a módszertani elmaradottság. Azzal azért tisztában kell lenni, hogy modern

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

értelemben vett üzemtörténeti kutatásokat csakis interdiszciplináris módszertani ismeretekkel érdemes folytatni. Ez annyit jelent, hogy mielőtt valaki tudományos céllal egy ipari vagy mezőgazdasági üzem működésének elemzésébe belekezd, nem árt egy kicsit tanulmányozni az adott kor könyvelési és számviteli szabályait. Az sem árt, ha a kor alapvető adózástechnikai szabályaival sikerült már tisztába jönni. Érdemes a korszak közgazdasági (piaci, tervgazdálkodási) folyamatait megismerni, hiszen ellenkező esetben az ember süketen állhat olyan fogalmak előtt, hogy vállalati eredmény, mérleg, saját tőke, jegyzett tőke stb. Mindez feltételezi azt a gazdaságtörténeti doktorandust, aki nyitott más tudományok felé, legalább két nyelven kommunikációképes, tanulmányozta a kor közgazdasági működését, s vannak mai modern módszertani ismeretei. Úgy látom, hogy óriási hiányosságokat kell lefednie a hazai gazdaságtörténészeknek, hiszen a modern szemléletű, kvantitatív apparátust felhasználó vállalati történetírásra alig-alig van pozitív példa. Említettem már, hogy a korreláció-, faktor- és clusteranalízis már 30 éve megjelent a hazai gazdaságtörténeti szaktudományban,⁴³ mégis nagyon kevés olyan kutató van még ma is az országban, aki megfelelő hatékonysággal tudná ezeket a módszereket használni. S akkor a térgazdaságtani, az új gazdaságföldrajzi, a regionális gazdaságtani vagy mikroökonomiai elméletekről és módszerekről nem is beszélünk.⁴⁴ Nekünk, egyetemi oktatóknak az a feladatunk, hogy a doktorandusok és egyéb kutatók figyelmét ráirányítsuk arra, hogy minden esetben próbáljanak meg a mai kor színvonalán álló módszertannal közeledni adott témájukhoz.

Mi az akkor mégis, amiért érdemes ilyen kutatásokba belevágni? Főleg azért, mert az üzemtörténeti kutatások során megfoghatóan jelenik meg a korabeli társadalom és gazdaság modellje. Kicsiben ott érezheti az ember a történelmet. Magam is átélhettem, hogy ilyen kutatás során az ember szoros kapcsolatba kerül az üzem pár száz dolgozójával, pár hónapos kutatás után mindegyiknek ismeri nevét, az összes baját, ismeri családját, tevékenységét, meggyőződhetett lustaságáról vagy termelékeny munkájáról.⁴⁵ Kicsiben ott a fél ipari vagy mezőgazdasági társadalom. Lehetőség nyílik egy-egy üzem tanulmányozása kapcsán arra is, hogy feltárjuk a gazdaság valós működését, a döntéshozatali rendszert, a civil kurázi lehetőségeit, az összeszerveződést, ami akár antropológiai, hálózati, kapcsolati sémák leírására is alkalmat adhat. Megismerheti az ember a vállalat működését piaci vagy éppen tervgazdálkodási körülmények között. Nagyon fontos ugyanakkor, hogy az üzemtörténeti eredmények általában jól összevethetők más ipari üzemek működési sajátosságaival, amelyek alátámasztják vagy módosíthatják nézeteinket. Bepillantást engedhet az üzemtörténeti vizsgálat az egyéni és közösségi megnyilvánulásokba, a közösség erejébe, szándékaiba, spontán vagy tudatos akcióiba. Megismerhető egy üzem kapcsán az is, hogyan is jöhetett létre a magyarországi túlzottan nagy ökológiai lábnyom, hogyan élte fel a magyar gazdaság az erőforrásait, avagy hogyan használta ki egy-egy üzem (s a politika) a munkaerőt. Az üzemtörténet arra is jó, hogy a ma oly divatos fenntartható gazdasági fejlődés számára is legyen mondandója a történésznek azzal, hogy megvizsgálja a vállalat működésének helyi vagy regionális hatásait, nyersanyag- vagy félkésztermék-beszállító rendszerét, s elemzi a termékértékesítést – ez esetben nyilván hosszú távú vizsgálatra van szükség. S végül, de nem utolsósorban azt a közhelyszerű megállapítást említjük meg, amely szerint „nincsen tőke tőkés nélkül”, vagyis az üzemtörténet-írás során óhatatlanul szükséges a vállalat tulajdonosával, irányítójával foglalkozni, s e révén a mának szóló minták is és tapasztalatok is adódhatnak (patriarchalitás, takarékoság, kockázatos magatartás stb.).⁴⁶

Természetesen nagyban befolyásolhatja az eredményességet, hogy a jó forrásadottságú üzemeket a mai idősebb generáció kutatói már elvitték, feldolgozták, így a

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

fiataloknak már csak a „selejt” jutott; amihez nincs elég irat, s nagyon nagy munkával lehet csak körbeírni egy-egy vállalat működését.⁴⁷ Ez nagyjából igaz is. De érdemes arra is gondolni, hogy a rendszerváltás során végbement gazdasági átalakulás óriási irattermelő volt, hiszen az átmenet nehézségei, valamint a csőd- és felszámolási eljárások során nagyon sok papír termelődött, így a korszak vállalatai, üzemei mégis megismerhetők, vizsgálhatók. Nyilván segíti a helyzetet, hogy a szabad sajtó, a szaksajtó s más egyéb információra kíváncsi intézmények is realiztikus képet adhattak egy adott üzemről, az átalakulásról, s ott van még a volt vezetők, termelésirányítók, gazdálkodók megszólaltatása stb.⁴⁸

Azt is mondhatnánk, hogy az üzemtörténeti kutatások arra is jók, hogy az ember elsajátítsa a kutatás gyakorlatát, megismerje a levéltárakat, a különböző írott vagy egyéb jellegű forrásokat, azok felhasználási lehetőségét. De talán a leglényegesebb, hogy az ilyen, sokszor biográfiai mélységekbe nyúló kutatások varázsolják elő a történész számára az „embert”, a gazdálkodót. Márpedig a történeti kutatás alapvetően mégiscsak erről szól.

JEGYZETEK

1. Lásd: SMITH Adam (1891-94); RICARDO, David (1991); MALTHUS, Thomas Robert (1902) Értelmezéséhez: KAPOSÍ Zoltán (2007); KAPOSÍ Zoltán (1996); ROSTOW, Walt Whitman (1990)
2. KAPOSÍ Zoltán (1996); THAER, Albrecht Daniel (1798–1804), illetve THAER, Albrecht Daniel (1809–1812). Magyarországon Thaer munkája hamar megjelent kisszántói Pethe Ferenc adaptációjában: PETHE Ferenc (1805–14). Az üzemtan sajátos változata mutatkozik meg Nagyváthy János két munkájában, aki nagyban támaszkodott a délnyugat-dunántúli uradalmak gazdasági gyakorlatának megfigyelésére: NAGYVÁTHY János (1821); NAGYVÁTHY János (1822)
3. RÁNKI György (1983); KAPOSÍ Zoltán (2002) 1. fejezet
4. KAPOSÍ Zoltán (2007) 77-78.
5. RÁNKI György (1983) 26.
6. A továbbiakban állításaink igazolását szolgáló hivatkozások esetében szándékosan próbálunk meg főleg dél-dunántúli eseteket idézni, legalábbis azokban az esetekben, ha erre módunk van. Ezzel az üzemtörténet terén is megnyilvánuló egyoldalú főváros-központúság oldását akarjuk elérni.
7. A fontosabb munkák közül: ACSÁDY Ignác (1888); ACSÁDY Ignác (1908); MARCZALI Henrik (1891); ÁGOSTON Péter (1913) stb.
8. A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle című folyóirat 1894-1906 között jelent meg. Ez alatt több száz olyan cikket, tanulmányt közölt, amelyek a magyar középkor vagy újkor jelentős gazdasági kérdéseire, avagy egy-egy település vagy uradalom működéséhez kapcsolódtak. Nagyon fontos témakör volt például a bányászat, az adózás, az uradalmak betelepítése, a birtokirányítás stb.
9. Lásd pl. BALLAGI Aladár (1878); WIENER Moszkó (1902); PÉCH Antal (1884-87)
10. Lásd pl. GELLÉRI Mór (1892); GELLÉRI Mór (1912)
11. Lásd pl. GELLÉRI Mór (1887). Egy sikeres alkotás például az iparos, kereskedő és bankár dinasztiát létrehozó Gutmann-család felemelkedéséről SARKADY István (1873)
12. HANÁK Péter (1979) 53.
13. Lásd pl. FISCHER Ferenc (1895); TRIPAMMER Gyula (1895); összefoglalóan: VARGHA Gyula (1896)
14. Domanovszky Sándor (1877-1955) a magyar művelődés-és gazdaságtörténet-írás egyik kiemelkedő alakja volt. A Domanovszky-iskolához tartozó uradalomtörténeti munkák az 1930-as években jelentek meg. A sorozat fontosabb darabjai: WELLMANN Imre (1933); KOMORÓCZY György (1932); GERENDÁS Ernő (1934); CSAPODY Csaba (1933) stb.
15. KAPOSÍ Zoltán (2002) 1. fejezet
16. BAKÓ Imre (1942); KÓSA János (1939); FUTÓ Mihály (1944); KÁLLAI László (1935)
17. GUNST Péter (1995) 189.; HANKISS Elemér (1989); KONRÁD György – SZELÉNYI Iván (1989)
18. Csak néhány példát hozunk ebből a gazdag irodalomból: A Villamosgép és Kábelgyár (1963); GULYÁS József – VÖRÖS Márton – DR. TÓTH Géza – FODOR György (1962); KÁTAY Antal – S. BODA András (1975); A Dél-dunántúli Tüzép (1974); Bányászatunk 30 éve (1977); KOROKNAI Ákos (1975)
19. IGLÓI Zoltán (1970); DÁVID József – UDVARDY Gyula (1969); A Lajta-Hansági ÁG (1969); 20 éves a Görösgáli, ÁG (1970) stb.
20. Lásd pl.: SZABAD György (1957)
21. BABICS András (1952); illetve RÚZSÁS Lajos, (1954)
22. HANÁK Péter (1979) 54.
23. A kialakuló üzemtörténet-írás első értelmezési kísérleteihez lásd. GRAS, Norman Scott Brien (1944); REDLICH, Fritz (1951). Redlich munkásságához: KOCKA, Jürgen (1979). A nemzetközi eredmények itthoni bemutatásához: HANÁK Péter (1979) 48-49.
24. A német folyamatokhoz: TREUE, Wilhelm (1951); A mai értelmezésekhez lásd: PIERENKEMPER, Toni (2000); BERGHOFF, Hartmut (2004)
25. Az Üzemtörténeti füzetek sorozatban megjelent munkák közül említjük meg: KOVÁTS Lajos (1985); SOÓS László (1981); STEIB György – TARCSAY István (1973) alkotását.
26. Szöveggyűjtemény (1980)
27. A magyar üzemtörténeti irodalom (1979)
28. DÉRI János – JANCSI Gyula – DR. GUNGL Ferenc (1977)
29. DEÁK Bertalan – SZITA László (1970)
30. A pécsi Sopiana Gépgyár (1965)
31. A nagyobb gyárak, üzemek, valamint mezőgazdasági állami gazdaságok évről évre, de néha csak elvétve is jelentettek meg ilyen vállalati beszámolókat. Ezek a legtöbb esetben a vállalat nevében jelentek meg, például a Pécs környékén mintegy 9000 holdon gazdálkodó Pécsi Állami Gazdaság híradójának címe PÁG Híradó volt. Az Országos Széchényi Könyvtárban viszonylag szép számmal lehet efféle híradókat találni.

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

32. TÓTH Tibor (1977). A szerző a módszert felhasználta később az 1930-as évek mezőgazdaságának elemzésére is. Lásd: TÓTH Tibor (1988)
33. Lásd: Somogy Megyei Levéltár. XI. Gazdasági szervek. A Piarista Custodiátus Mernyei Gazdaságának iratai 1719-1950. Az anyag ma 109 levéltári folyóméter, ám ez már egy erősen selejtezett mennyiség, korábban csaknem elérte a 200 folyómétert.
34. Csak néhány példa a dél-dunántúli területről: KOVÁCS András (1970); SOLYMOSI László – MIKÓCZI Alajos (1979); Barcs múltja (1979); Nagyatád (1971); SZÓKE Sándor (1971) stb.
35. Kaposvár (1975)
36. KAPOSZ Zoltán (2006). Tegyük hozzá, hogy az 1980-as évek végétől megkezdődött Nagykanizsa városi monográfiájának elkészítése. Ennek során 1994-ben megjelent az első, 2006-ban a második kötet, míg a harmadik kötet megjelenése 2012-ben várható. 1992-től zajlik az öt kötetre tervezett Pécs monográfia létrehozása is, amelynek első két kötete 2010-ben várható [tudomásunk szerint ennek megjelenése késik. A szerk.], a másik három viszont vélhetően csak a következő évtized elejére/közepére fog megjelenni.
37. Lásd például a Somogy megye múltjából; a Somogyi Almanach; a Baranyai helytörténetírás; a Tanulmányok Tolna megye történetéből; a Közlemények Zala megyei közgyűjteményeinek kutatásaiból (Zalai Gyűjtemény); a Zalai Múzeum stb. sorozatokat.
38. E sorok írója a Pécs Európa Kulturális Fővárosa 2010-re készülő Pécs Lexikon gazdasági szócikkeinek írása és szerkesztése során szembesülhetett azzal, hogy a városban korábban működött agráripari és mezőgazdasági nagyüzemeinek igen jelentős, néha 50-100 folyóméteres iratállománya eltűnt, vagy legalábbis csak töredékek találhatók meg.
39. Lásd a témáról: Kaposi Zoltán, 2009. Bevezetés.
40. Lásd: GYÁNI Gábor (2008) 4-10.; KAPOSZ Zoltán (2008) 3. 10-16.
41. BOLGÁR Dániel (2009) 2. 56.
42. Lásd: KAPOSZ Zoltán (2006) monográfiát
43. Lásd: TÓTH Tibor (1977); TÓTH Tibor (1988); BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos (1984); BÁCSKAI Vera (1988)
44. A kérdés korai értelmezéséhez lásd: BERNÁT Tivadar – ENYEDI György (1977); TÓTH Tibor (1980). A mai elméletekhez: KRUGMANN, R. Paul (2003); KRUGMANN, R. Paul (1999).
45. Természetes és jó, ha a kutató jelentős szakmai-érzelmi kapcsolatba kerül kutatása tárgyával, hiszen ez sokat segíthet a forrásszerűen követhető folyamatok emberi oldalának megértésében, a döntések értelmezésében, a vállalati közösségek elemzésében.
46. Nyilván nem véletlen, hogy a vállalkozói biográfia egyre népszerűbb témája a hazai gazdaság- és társadalomtörténet-írásnak. Néhány fontosabb munkára utalunk: KOROKNAI Ákos (1979) 137-171.; LENGYEL György (1989); Sokszínű kapitalizmus (2004).
47. Ez persze nem tragikus. Több évtizedes kutatói múlttal a hátam mögött írhatom, hogy egy-egy szakmai kérdéskör körbejárása még erősen hiányos források esetén is eredménnyel járhat, nem is beszélve arról, hogy ilyen esetekben a kutatói szellem, a kombinatív képesség, a szintetizálási lehetőség, s az absztrakció magasabb fokát lehet elérni. Ezzel szemben viszont, amikor egy kérdés megválaszolására minden forrás rendelkezésre áll, fennállhat a veszélye annak, hogy „mindent le akarunk írni”, s a forrás nagyon megvezetheti a kutatót, ami az eredményt is befolyásolhatja. Nagyon sokat találkozhattam PhD vagy egyéb dolgozatokban, tanulmányokban, hogy a szerzőnek alig van önálló gondolata, lényegében azt írja le prózában elbeszélve, amit a forrásban elolvasott.
48. Mindez persze veszélyes is lehet, főleg akkor, ha az üzemtörténeti probléma vizsgálatára nincs más módszer, mint a szóbeli forrás felhasználása. Az ilyen esetekben – az ösztönös megérzéseken túl – nem árt némi kutatói tapasztalat.

IRODALOM

20 éves a Görögáli Állami Gazdaság (1949-1969). Pécs, 1970.

A Dél-dunántúli Tűzép Vállalat története (1949-1974). Pécs, 1974.

A Lajta-Hansági Állami Gazdaság 20 éve. Győr, 1969.

A magyar üzemtörténeti irodalom válogatott bibliográfiája. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1979.

A pécsi Sopiana Gépgyár 1865-1965. Szerk: KOPASZ Gábor. Szikra Nyomda, Pécs, 1965.

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve és szerepe a magyar villamos ipar fejlődésében 1913-1963. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1963.

ACSÁDY Ignác (1888): *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526–64.* Budapest

ACSÁDY Ignác (1908): *A magyar jobbágyság története.* Budapest

ÁGOSTON Péter (1913): *A magyar világi nagybirtok története.* Grill Károly Könyvkiadó, Budapest

BABICS András (1952): *A pécsvidéki kőszénbányászat története.* Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Pécs

BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos (1984): *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BÁCSKAI Vera (1988): *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század első felében.* Akadémiai Kiadó, Budapest

BAKÓ Imre (1942): *A magyar állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848-49-ben.* Fráter és Társa Nyomda, Budapest

BALLAGI Aladár (1878): *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877.* Franklin, Budapest

Bányászatunk 30 éve 1945-1975. Szerk.: SZABÓ László – ZSÁKAY János et al. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1977.

Barcs múltja és jelene. Szerk.: BIHARI Ottó. Barcsi Városi Tanács, Barcs, 1979.

BERGHOFF, Hartmut (2004): *Moderne Unternehmensgeschichte. Eine themen- und theorieorientierte Einführung.* Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn

BERNÁT Tivadar – ENYEDI György (1977): *A magyar mezőgazdaság területi problémái. Termelési körzetek és a területi fejlesztés.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BOLGÁR Dániel (2009): Levéltári kánon és egy tapasztalatlan történetíró: hozzászólás a Gyáni Gábor: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat című tanulmánya nyomán kibontakozó vitához. *Levéltári Szemle*, 59. évf. 2. sz. 52–60.

CSAPODY Csaba (1933): *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében.* Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez sorozat 6. Budapest

DÁVID József – UDVARDY Gyula (1969): *Két évtized: A Szombathelyi Állami Gazdaság fennállásának 20 éves krónikája.* Szombathely

DEÁK Bertalan – SZITA László (1970): *A Pécsi Légszeszgyár.* DDGáz, Pécs

DÉRI János – JANCSI Gyula – DR. GUNGL Ferenc (1977): *A Pécsi Kesztyűgyár története 1861-1976.* Pécsi Kesztyűgyár, Pécs

FISCHER Ferenc (1895): *A „Pécsi Takarékpénztár” részvénytársaság 50 éves múltjának rövid ismertetése: 1845-1895.* Taizs Nyomda, Pécs

FUTÓ Mihály (1944): *A magyar gyáripár története.* Magyar Gazdaságkutató Intézet – Pesti Lloyd Társulat, Budapest

GELLÉRI Mór (1887): *A magyar ipar úttörői. Élet- és jellemrajzok.* Dobrowsky és Franke, Budapest

GELLÉRI Mór (1892): *Ötven év a magyar ipar történetéből 1842-1892 (Az Országos Ipartestület félszázados működése).* Pesti Könyvnyomda, Budapest

GELLÉRI Mór (1912): *Hetven év a magyar ipar történetéből: az Országos Ipartestület működése 1842–1912.* Országos Ipartestület, Budapest

GERENDÁS Ernő (1934): *Az esztergomi Főkáptalan gáramszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század második felében.* Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez sorozat 9. Budapest

GRAS, Norman Scott Brien (1944): *Are you writing a Business history?* Business Historical Society, Cambridge

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

- GULYÁS József – VÖRÖS Márton – DR. TÓTH Géza – FODOR György (1962): *A kétszáz éves Pécsi Bőrgyár*. Pécs
- GUNST Péter (1995): *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Debrecen
- GYÁNI Gábor (2008): Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. *Levéltári Szemle*, 58. évf. 3. 4-9.
- HANÁK Péter (1979): *Az üzemtörténet kutatásának problémái*. In: *Az üzemtörténet-írás kérdései*. Elméleti és módszertani tanulmányok. Szerk.: INCZE Miklós). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 47-67.
- HANKISS Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- IGLÓI Zoltán (1970): *A Bólyi Állami Gazdaság*. Szikra Nyomda, Pécs
- KÁLLAI László (1935): *A 150 éves Goldberger. Magyar textiltörténelem 1784-1934*. Textil Ipar Újság, Budapest
- KAPOSI Zoltán (1996). *A gazdasági folyamatok és a közgazdasági gondolkodás kapcsolata a 18. században*. JPTE Kiadó, Pécs
- KAPOSI Zoltán (2002): *Az európai gazdaság fejlődésének fő vonalai a 18-19. században*. Széchenyi István Egyetem Távoktatási és Szakképzési Központ, Győr
- KAPOSI Zoltán (2006): *Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000*. P-BKIK, Pécs
- KAPOSI Zoltán (2007): *Adam Smith nézetei és a korabeli gazdaság történeti szempontból*. In: *Adam Smith tudományos emlékülés előadásai*. MTA – Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 51-64.
- KAPOSI Zoltán (2008): *A gazdaságtörténeti kutatások és a levéltári szolgáltatások (Gondolatok a kutatói vágyakozásokról)*. *Levéltári Szemle*, 58. évf. 3. sz. 10-16.
- KAPOSI Zoltán (2009): *Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743-1848*. Czupi Kiadó, Nagykanizsa
- KAPOSVÁR. *Várostörténeti tanulmányok*. Szerk.: KANYAR József. Városi Tanács, Kaposvár, 1975.
- KÁTAY Antal – S. BODA András (1975): *25 éves a Székesfehérvári Finommechanikai Vállalat*. Székesfehérvár
- KOCKA, Jürgen (1979): Zum Tod von Fritz Redlich. *Geschichte und Gesellschaft*, Vol. 5. Jahrg, H. 1. 167-171.
- KOMORÓCZY György (1932): *Nádasdi Tamás és a XVI. századi nagybirtok gazdálkodása*. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 3. Budapest
- KONRÁD György – SZELÉNYI Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat Kiadó, Budapest
- KOROKNAI Ákos (1975): *A Ganz Műszer Művek története*. Ganz Műszer Művek – Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya, Budapest
- KOROKNAI Ákos (1979): *A magyarországi tőkés vállalkozók típusai*. In: *Az üzemtörténet-írás kérdései*. Elméleti és módszertani tanulmányok. Szerk.: INCZE Miklós. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya, Budapest. 137-171.
- KÓSA János (1939): *A budapesti selyemipar kialakulása. Különnyomat a gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet IX. évfolyamából*. Szerző kiad., Budapest
- KOVÁCS András (1970): *Villány község élete a múltban és a jelenben*. Villány Községi Tanács VB, Pécs
- KOVÁTS Lajos (1985): *A Dunai Repülőgépgyár Rt. története. Üzemtörténeti füzetek 11*. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekció, Budapest
- KRUGMAN, R. Paul (2003): *Földrajz és kereskedelem*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas Felsőoktatási Lektorátus, Budapest
- KRUGMANN R. Paul: *Development, Geography and Economic Theory*. T-Press, Cambridge – London, 1999.
- LENGYEL György (1989): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Magvető Kiadó, Budapest
- MALTHUS, Thomas Robert (1902): *Tanulmány a népesedés törvényéről*. Nemzetgazdasági Írók sorozat. Politzer Zsigmond és Fia, Budapest

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

MARCZALI Henrik (1891): *Mária Terézia 1717-1780*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest

NAGYATÁD. Szerk.: JÁVORI Béla. Nagyatád, 1971.

NAGYVÁTHY János (1821): *Magyar Practicus Termesztő*. Pest

NAGYVÁTHY János (1822): *Magyar Practicus Tenyésztető*. Pest

PÉCH Antal (1884-87): *Alsó-Magyarország bányaművelésének története 1650–1750 I-II*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

PETHE Ferenc (1805–1814): *Pallérozott mezei gazdaság*, I. darab, Sopron, 1805 – II. darab, Pozsony, 1808 – III. darab, Bécs, 1814.

PIERENKEMPER, Toni (2000): *Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse. Grundzüge der Modernen Wirtschaftsgeschichte 1*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart

RÁNKI György (1977): *Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet válaszútjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest

RÁNKI György (1983): *Mozgásterek, kényszerpályák*. Válogatott tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest

REDLICH, Fritz (1951): *American Business History*. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Bd 38.

RICARDO, David (1991): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. A közgazdaságtan klasszikusai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

ROSTOW, Walt Whitman (1990): *Malthus and David Ricardo*. In: *Rostow Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present*. Oxford University Press, New York – Oxford, 73-91.

RÚZSÁS Lajos (1954): *A pécsi Zsolnay-gyár története*. Művelt Nép Könyvkiadó, Pécs

SARKADY István (1873): *Hajnal. Arczképekkel és életrajzokkal díszített album című alkotás*. Budapest

SMITH, Adam (1891-94): *Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól I-V*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

SOKSZÍNŰ KAPITALIZMUS. *Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. Szerk.: SEBŐK Marcell. HVG Kiadó Rt., Budapest 2004.

SOLYMOSSI László – MIKÓCZI Alajos (1979): *Nagybajom története*. Nagybajom Nagyközség Tanácsa, Nagybajom

SOÓS László (1981): *A Szolnoki Cukorgyár története 1912-1948*. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekció, Budapest

STEIB György – TARCSAY István (1973): *A Bonyhádi Zománcgyár története*. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekció, Bonyhád

SZABAD György (1957): *A tatai és gesztesi Eszterházy uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Akadémiai Kiadó, Budapest

SZÓKE Sándor (1971): *Dombóvár*. Budapest

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY az üzemtörténet tanulmányozásához. *Honismereti útmutató szakkörvezetők számára*. Szerk.: HULLER Gyula. NPI, Budapest, 1980.

THAER, Albrecht Daniel (1798–1804): *Einleitung zur Kenntniß der englischen Landwirthschaft*, 3 Bd., Berlin

THAER, Albrecht Daniel (1809–1812): *Grundsätze der rationellen Landwirthschaft*, 4 Bd., Berlin

TÓTH Tibor (1977): *A nagybirtoktól a nagyüzemig. A meryei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

TÓTH Tibor (1980): *Ellentét vagy kölcsönösség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történeti háttere és területi problémái*. Gyorsuló idő sorozat. Magvető Kiadó, Budapest

TÓTH Tibor (1988): *A magyar mezőgazdaság struktúrája az 1930-as években*. Akadémiai Kiadó, Budapest

Kaposi Zoltán: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei

TREUE, Wilhelm (1951): Firmengeschichte. *Historische Zeitschrift*, Bd. 71., 3.

TRIPAMMER Gyula (1895): *Adatok a Nagy-Kanizsai Takarékpénztár Részvénytársaság ötvenéves fennállásának történetéből*. Nagykanizsa

VARGHA Gyula (1896): *A magyar hitelügy és hitelintézetek története: az ezredévi országos kiállítás pénz- és hitelügyi bizottságának megbízásából*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest

WELLMANN Imre (1933): *A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770-1815. esztendőkre*. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 7. Stephaneum Nyomda Rt., Budapest

WIENER Moszkó (1902): *A magyar cukoripar fejlődése I-II*. Budapest

ABSTRACT

Dr. Kaposi, Zoltán

Past and Possible Results of Factory History Research

This well-known economic historian gives an encompassing picture of a peculiar and rarely discussed area in historical research, and, it must be added, in a didactic manner of great use for the teaching of history. First of all, he clarifies the relationship between the science of economics and the writing of economic history, then after a short presentation of the subject in a European framework he gives a sober and proper look at the past and present of the writing of factory history in Hungary. He also takes care to counterbalance the capital-centricity arising from the topic with many examples from South Transdanubia, even sneaking in a bit of local patriotism to the topic. The university instructor and author also tries to sketch a picture of the future with regard to factory history. The big picture offers little reason for optimism, but the author does manage to dissipate the fog of despair. All in all, we can say that we can convey to our readers with studies useful materials for learning and knowledge in history teaching that compliment an abundant list of professional literature with an incentive for further learning.